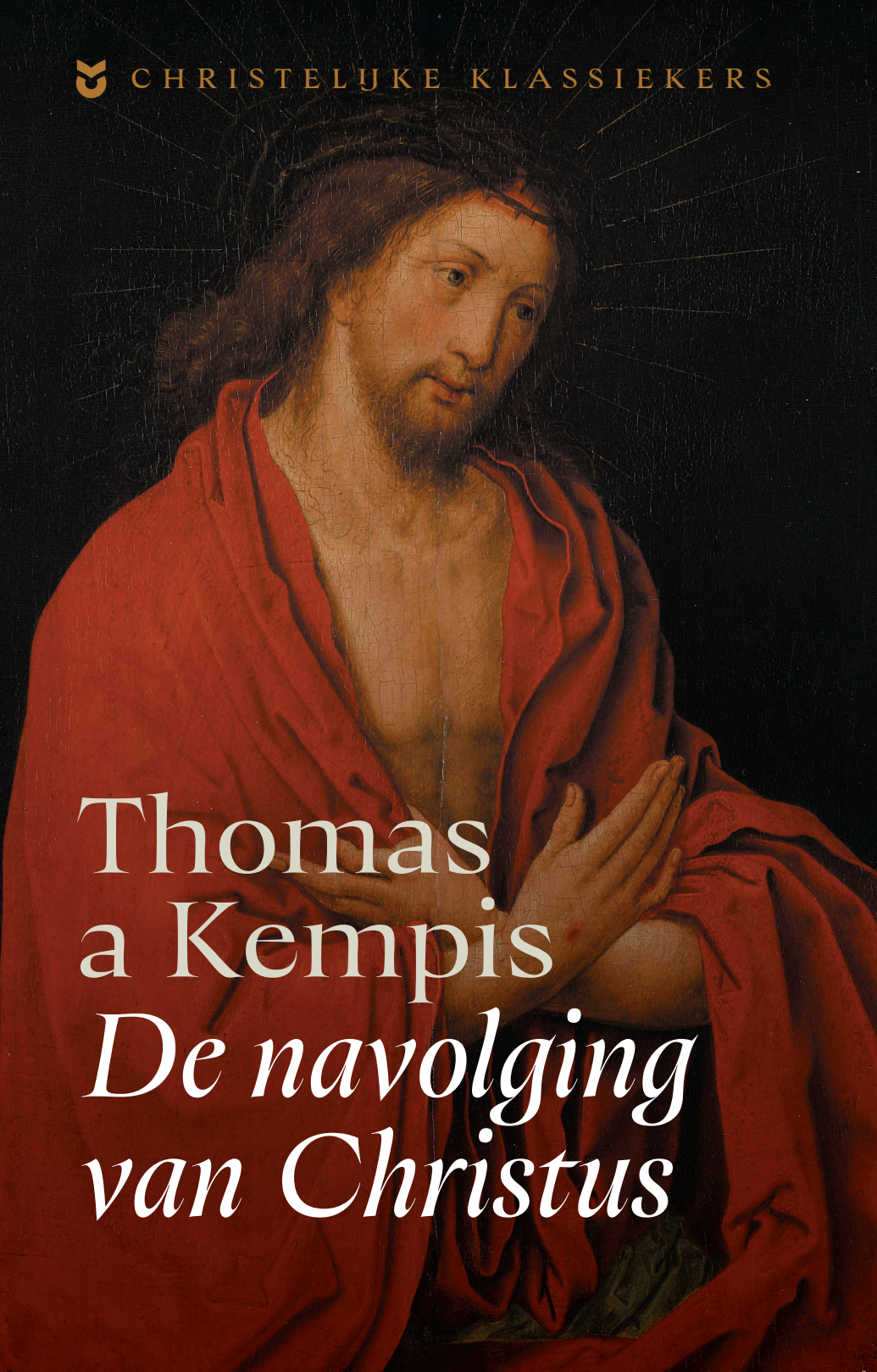




CHRISTELIJKE KLASSIEKERS



Thomas
a Kempis
*De navolging
van Christus*

 CHRISTELIJKE
KLASSIEKERS

Thomas a Kempis
*De navolging
van Christus*

INLEIDING EN MODERNE BEWERKING
DOOR JACQUES KOEKKOEK

5e druk

KokBoekencentrum Uitgevers • Utrecht

Vijfde druk 2024: editie in de serie *Christelijke klassiekers*

© 2016 KokBoekencentrum Uitgevers

Postbus 13288, 3507 LG Utrecht

www.kokboekencentrum.nl

Ontwerp omslag & binnenwerk: Shortlife, Deventer

Omslagillustratie: *Christus met doornenkroon*, Lucas van Leyden (kopie naar;
ca. 1557-1600)

Opmaak binnenwerk: ZetSpiegel, Best

ISBN 978 90 435 4106 0

ISBN e-book 978 90 435 2741 5

NUR 707

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veele-
voudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar
gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch,
door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

Inleiding	7
1 Opkomst en bloei van de Moderne Devotie	7
2 Leven en werk van Thomas a Kempis (1379/80–1471)	16
3 De <i>Navolging</i> anno nu	23
De navolging van Christus	29
1 Aanbevelingen voor het geestelijke leven	31
II Aanbevelingen voor het innerlijke leven	73
III Devote oproep tot de heilige communie	97
IV Innerlijke troost	131
Verantwoording	219

INLEIDING

OPKOMST EN BLOEI VAN DE MODERNE DEVOTIE

We schrijven 1350. Het moet een rampjaar geweest zijn voor Geert Grote. Hij is tien jaar oud als zijn beide ouders aan de pest overlijden. Geerts ouders, vooraanstaande burgers in Deventer, zijn bepaald niet de enigen die het slachtoffer worden van de pest, de zwarte dood, of meer eufemistisch 'de gave Gods' genoemd. Miljoenen in Europa vinden de dood door deze uiterst besmettelijke ziekte.

Geert Grote zal de grondlegger van de religieuze vernieuwingsbeweging, de Moderne Devotie, worden. Maar zover is het nog niet. Hij heeft nog een weg te gaan. Geert wordt toevertrouwd aan de zorgen van zijn oom, die hem naar de kapittelschool in Deventer stuurt. Na deze school doorlopen te hebben, gaat Geert op 15-jarige leeftijd studeren aan de universiteit in Parijs. Hij wordt magister in de vrije kunsten en bekwaamt zich verder in andere studies, zoals medicijnen, theologie en kerkelijk recht, met de bedoeling een carrière binnen de kerk op te bouwen. In die tijd onderscheidt Geert zich nauwelijks van studiegenoten, die volop genieten van het wereldse leven. Na zijn studie wordt Geert in 1368 kanunnik aan de Dom in

Aken en in 1371 kanunnik aan de Dom in Utrecht. De geldelijke vergoeding, de prebende, die aan het kanunnikaat verbonden is, zal zeker van invloed geweest zijn op de keuze van Geert voor een kerkelijke loopbaan. Niet lang daarna wordt Geert ernstig ziek. Hij herstelt echter en geleidelijk treedt er een verandering op in zijn geloofsleven. Hij ambieert niet langer een profijtelijke kerkelijke carrière en gaat beseffen dat niet alleen zijn eigen geestelijk leven nieuwe impulsen behoeft, maar ook de kerk met haar weinig inspirerende rituelen en voorschriften.

*

Er was in de late middeleeuwen veel mis in de katholieke kerk. Priesters waren slecht opgeleid en niet zelden hadden zij, die geacht werden een celibatair leven te leiden, een ‘dame bij de haard’, een versluiserende omschrijving voor het samenleven met een vrouw. Later zal Geert Grote zich in zijn geschriften fel keren tegen dit focarisme.*

De geestelijkheid werd meer in beslag genomen door het verwerven van bevoorrechte posities en macht dan dat zij zich bekommerde om het zielenheil van de gelovigen. De crisis in de kerk deed zich gelden tot op het hoogste niveau en leidde tot een kerkscheuring, waarbij er twee elkaar bestrijdende pausen waren, van wie de een in Rome en de andere in Avignon zetelde.

Verder moet genoemd worden dat de theologiestudie aan de universiteiten, zoals de Sorbonne in Parijs, in hoge mate abstract en intellectualistisch was en ver af stond van de alledaagse geloofspraktijk.

In maatschappelijk opzicht veranderde er veel in deze tijd. De feodale maatschappij liep op zijn einde en dat bracht een grote verandering in het leven van de mensen en de economie

* Geert Grote, *Sermo ad clerum Traiectensem de focaristis*, een bekende preek van Geert in 1383, waarin hij zich keert tegen priesters die er een concubine, een ‘dame bij de haard’ op na houden. Focus is het Latijnse woord voor haard.

teweeg.* De invloed van de steden werd steeds groter en in de IJsselstreek kwamen steden als Kampen, Deventer en Zwolle tot grote bloei. Deze regio, waar de steden uiteindelijk verbonden waren in het handelsverbond, de Hanze, was in de 14^e en 15^e eeuw belangrijker dan het gewest Holland met de stad Amsterdam. De groei en bloei van de steden bracht een zelfbewuste burgerstand met zich mee. De schaduwzijde voor het geestelijk leven was dat de burgers en handelslieden, veelal verenigd in de gilden, streefden naar meer welvaart. Dit leidde onder andere tot verwereldlijking van de samenleving. De al eerder genoemde pestepidemieën brachten daarentegen met zich mee dat velen meer gingen nadenken over leven, dood en geloof.

Al deze factoren droegen bij aan de groeiende behoefte aan vernieuwing van het geloofsleven.

*

In deze, in religieus opzicht verwarrende tijd besluit Geert Grote zich in 1374 terug te trekken in het kartuizerklooster Monnikhuizen in Arnhem. Hij zal er tot 1378 verblijven. De keuze voor dit klooster was geen toeval. Zijn studievriend uit Parijs, Hendrik Eger van Kalkar, was daar prior geworden en het verval dat in veel kloosters was ingetreden, was aan de kartuizer orde met zijn strenge leefregels voorbijgegaan. In de beslotenheid van dit klooster verdiept zich het op God gerichte leven van Geert. In hetzelfde jaar dat hij afreist naar het klooster Monnikhuizen, draagt Geert zijn geloof ook in praktische zin uit door een deel van zijn ouderlijk huis beschikbaar te stellen voor ‘arme luden die er Gode dynen willen’.** Dit besluit vormt de basis van het eerste huis van de zusters van het gemene (=gemeenschappelijke) leven. Deze vrouwen vormden een semireligieuze gemeen-

* S. van der Woude, *Johannes Busch. Windesheimer kloosterreformator en kroniekschrijver* (diss.) (Edam 1947).

** Tom Hage, *In het voetspoor van Thomas a Kempis*. In: A.L.H. Hage e.a., *Navolging* (Apeldoorn 2015).

schap; zij wilden wel een leven leiden ten dienste van God, maar legden geen kloostergeloften af. Het ‘ghemeine leven’ staat overigens ook voor een leven waarin actie en contemplatie een eenheid vormen, een ideaal dat Geert overgenomen had van Jan van Ruusbroec.* Zo voorzagen de zusters in hun onderhoud met spinnen en weven of zij werkten buitenshuis, waardoor zij verbonden bleven met het leven in de stad. De leefwijze in dit huis was geïnspireerd door de eerste christenen, zoals in de Bijbel vermeld staat.** Het zusterhuis markeert het begin van de religieuze vernieuwingsbeweging, de Moderne (=eigentijdse) Devotie.

Door toedoen van Floris Radewijns, volgeling en vriend van Geert Grote, kwam er ook een huis voor broeders van het gemene leven tot stand. Niet alleen in Deventer werden broeder- en zusterhuizen gesticht, maar Zwolle, Hoorn en Amersfoort volgden al snel. Ten slotte waren er overal, in wat nu Nederland is, dergelijke instellingen. Blijkbaar was de tijd rijp om de verstarde katholieke kerk nieuw leven in te blazen. En dat was de gepassioneerde Geert Grote wel toevertrouwd. Vanaf 1379 trok hij als boeteprediker door het land. In zijn gloedvolle preken, die zomaar twee uur of langer konden duren, hield hij zijn aandachtige gehoor voor dat hun leven op het innerlijk en niet op uiterlijke zaken gericht moest zijn. Hij stond een persoonlijke relatie met God voor, een leven in eenvoud, waar het nastreven van deugden centraal stond, om zo de weg naar de volmaaktheid te bewandelen. Hij hield zijn preken in de volkstaal, wat sterk bijdroeg aan de verbreiding van zijn idealen. Van zijn hand verscheen in de laatste periode van zijn leven het *Getijdenboek*, een vertaling in de volkstaal vanuit het Latijn. Het zal in de middeleeuwen het meest gelezen religieuze boek in de Noordelijke Nederlanden worden. In 1384 sterft Geert, 44 jaar oud, aan de pest.

* Elisabeth Hense en Nel Kouwenhoven, *Waar de ziel haar naam verliest. Pareltjes van Nederlandse en Rijnlandse mystiek* (Leuven 2007).

** Handelingen 2:44.



De Moderne Devotie was niet uniek in het streven naar religieuze veranderingen in de katholieke kerk. Door de eeuwen heen zien we in Europa steeds weer bewegingen opduiken die vernieuwing van het geloofsleven trachten te bewerkstelligen. De waldenzen en de katharen uit de twaalfde eeuw zijn enkele tot de verbeelding sprekende bewegingen. De aanhangers van deze en ook andere bewegingen werden stevast als ketters veroordeeld. Dichter bij huis ontstonden in de dertiende eeuw in Vlaanderen leefgemeenschappen van met name religieuze vrouwen, de begijnen, en in mindere mate, de begarden. De begijnen stonden niet altijd goed aangeschreven. Er was al snel kritiek op hun leefstijl en zij werden door paus Clemens V veroordeeld als ketters.*

In de tijd dat de Moderne Devotie tot bloei kwam, leefde in Engeland John Wycliff (geb. 1330). Hij beschouwde de Bijbel als enige norm voor het geloof en het leven en pleitte voor een kerk waarin de mensen hun geloof konden belijden zonder tussenkomst van priesters of andere geestelijken. De kerkhervormer Johannes Hus, die in 1370 in Zuid Bohemen werd geboren, was sterk beïnvloed door John Wycliff. Wycliff en Hus kunnen beschouwd worden als voorlopers van de Reformatie.

Er is vaak en veel gediscussieerd of de Moderne Devotie ook als zodanig moet worden opgevat. Doorgaans wordt gesteld dat dit niet het geval is, omdat de moderne devoten zich altijd loyaal opgesteld hebben ten opzichte van de katholieke kerk. Maar mede door de nadruk op het persoonlijke geloof en de centrale rol van Christus is het protestantisme zeker schatplichtig aan de Moderne Devotie. Ook humanisten als Wessel Gansfort en Erasmus zijn beïnvloed door deze hervormingsbeweging. Van Oostrom verwoordt het aldus: De Moderne Devotie is daarmee de unieke eer te beurt gevallen om in Neder-

* Annemie Vanthienen, *Tussen hemel en aarde. Begijnen in de Lage Landen*, RoSa-factsheets nr. 22 (Brussel 2003).

land als erflater te worden beschouwd van zowel katholicisme als protestantisme als humanisme.*

*

Te midden van de religieuze vernieuwingsbewegingen in de middeleeuwen, neemt de Moderne Devotie zeker een bijzondere plaats in. Allereerst moet de bezieling genoemd worden, die er van uitging, zowel in geestelijk als in praktisch opzicht. Geert Grote was daarbij de drijvende kracht. Maar Geert Grote stond bepaald niet alleen. Het is verbazingwekkend hoe in een relatief kort tijdsbestek de Moderne Devotie zoveel prominente volgelingen, elk met hun specifieke kwaliteiten, heeft voortgebracht. Zo was daar de al eerder genoemde Floris Radewijns, met zijn organisatorische talenten, Gerard Zerbold van Zutphen, die goed bekend was met het kerkelijk recht en wel de ideoloog van de beweging genoemd kan worden**, Gerlach Peters, de belangrijkste mysticus van de beweging en uiteraard Thomas a Kempis, de bekendste auteur van de Moderne Devotie. De invloed van de Moderne Devotie deed zich ook gelden in het onderwijs. Joan Cele, rector van de Latijnse school in Zwolle, vernieuwde het onderwijs en trok studenten van heinde en ver. Voor Alexander Hegius, rector aan de Latijnse school in Deventer, gold hetzelfde.

De meeste invloedrijke devoten produceerden voor de beweging belangwekkende geschriften en zo raken we aan ander belangrijk kenmerk van de Moderne Devotie: de boekcultuur. Deze boekcultuur deed zich in drie opzichten gelden.

Het lezen van stichtelijke teksten, geestelijke lectuur vormde een vast onderdeel van de dagindeling in de broeder- en zusterhuizen.

* Frits van Oostrom, *Wereld in woorden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1300–1400* (Amsterdam 2013) p. 511.

** Gerard Zerbold van Zutphen, *Geestelijke opklimmingen*, vert. R.Th.M. van Dijk (Amsterdam 2011) p. 49.

Geert Grote was de belangrijkste animator van deze boekcultuur. Hij was bekend als een groot liefhebber en verzamelaar van religieuze handschriften. Hoe nederig zijn door het armoede-ideaal ingegeven leven ook was, hij spendeerde een vermogen aan de aanschaf van handschriften.

Naast het lezen van religieuze geschriften hielden de broeders zich vele uren per dag bezig met het afschrijven van handschriften, hetgeen een bron van inkomsten voor de gemeenschappen vormde. De broeders werden niet voor niets 'broeders van der penne' genoemd.

Behalve het afschrijven van boeken schreven de broeders ook eigen werken. Veelal waren deze werken niet bijster origineel. Men speelde driftig leentjebuurt bij andere schrijvers, een praktijk die toentertijd niet in zo'n kwade reuk stond als nu. Grote bekendheid kregen het al eerder genoemde *Getijdenboek* in de volkstaal van Geert Grote en natuurlijk de *Navolging van Christus* van Thomas a Kempis. De 15^e eeuw was de bloeiperiode van de religieuze literatuur in de Nederlanden, die ongeveer driekwart van de totale productie aan literatuur in beslag nam. De moderne devoten waren verantwoordelijk voor het grootste gedeelte daarvan.*

Organisatorisch en inhoudelijk was de Moderne Devotie, zeker toen de beweging tot bloei kwam, hecht doortimmerd. Geert Grote stelde leefregels op voor het zusterhuis in Deventer en Floris Radewijns deed hetzelfde voor het broederhuis. De leefregels van het Meester Florenshuis dienden in een later stadium als uitgangspunt voor de nieuwe versie van de invloedrijke leefregels van de hand van Dirc van Herxen, rector van het Zwolse fraterhuis.** Door het groeiend aantal broeder- en zusterhuizen ontstond er behoefte aan een meer georganiseerd verband en vond er jaarlijks een bijeenkomst met afgevaardigden van de verschillende fraterhuizen plaats, eerst in Deventer, later

* Frits van Oostrom, *Wereld van woorden* (Amsterdam 2013) p. 495.

** Lydeke van Beek, *Leken trekken tot Gods Woord* (Hilversum 2009).

in Zwolle. In dit Zwols Colloquium werden problemen, statuten en beleid besproken.*

De leefwijze in de huizen van de broeders en zusters van het gemene leven werden door de stedelijke en kerkelijke instanties vaak kritisch gevolgd. Men was bang dat de broeders zouden afwijken van de kerkelijke leer en wellicht openstaan voor ketterse ideeën. Verschillende huizen namen daarom de regel aan van de derde orde van St. Franciscus, gewoonlijk de derde regel genoemd. Deze regel was opgesteld voor leken die een religieus geïnspireerd leven wensten te leiden.** Voor deze regel hoefde men geen kloostergeloften af te leggen. De gemeenschappen kregen zo een min of meer legale status door een door de kerk geaccepteerde leefregel aan te nemen.** Overigens verschilden deze derde ordegemeenschappen in de praktijk niet zoveel van de kloosterorden, waar men wel de geloften van armoede, gehoorzaamheid en kuisheid aflegde. Het is dan ook niet verwonderlijk dat veel devoten uiteindelijk kozen voor het klooster als gemeenschapsvorm. Geert Grote zou kort voor zijn overlijden in 1384 al de wens hebben uitgesproken dat de devoten een klooster zouden stichten. Het toetreden tot een kloosterorde zou de critici van de broeder- en zuster gemeenschappen de mond snoeren, maar er was bij veel broeders en zusters ook een oprecht verlangen om opgenomen te worden in een klooster gemeenschap, die zij beschouwden als de ideale vorm voor hun geestelijk leven. Door toedoen van Floris Radewijns werd in Windesheim bij Zwolle het eerste klooster van de devoten gesticht, dat in 1387 door de bisschop van Utrecht werd ingewijd. Het aantal kloosters groeide gestaag en vormde een samen-

* J. de Gier, 'Algemeen vader van alle devoten', *Reformatorisch Dagblad* 24-5-2007.

** J.A. Mol, 'Epiloog: de Moderne Devotie en de vernieuwing van het kloosterlandschap in Nederland', in: Hildo van Engen en Gerrit Verhoeven (red.), *Monastiek observantisme en Moderne Devotie in de Noordelijke Nederlanden* (Hilversum 2008).

*** C.M. Stutvoet-Joanknecht, *Der Byen boeck* (Amsterdam 1990).

INLEIDING

werkingsverband, het kapittel van Windesheim, waarvan het klooster in Windesheim het moederklooster was. Eind 15^e eeuw was het aantal kloosters gegroeid tot 86 mannen- en 13 vrouwenkloosters. De stichting van devote gemeenschappen bleef niet beperkt tot Nederland. De beweging verspreidde zich over het huidige België, grote delen van Duitsland tot aan Zwitserland en Polen toe.

*

Zo was er een indrukwekkend en invloedrijk reveil ontstaan en het geluid van de beweging verstomde niet met de dood van Geert Grote in 1384. Het zwaartepunt van de beweging verplaatste zich geleidelijk aan naar Zwolle. Daar, in het klooster St. Agnietenberg, bracht Thomas a Kempis het grootste deel van zijn leven door. Thomas a Kempis heeft een toegankelijker oeuvre nagelaten dan Geert Grote, met de *Navolging* als overduidelijk hoogtepunt. Geert Grote is de onbetwiste grondlegger van de Moderne Devotie geweest, maar het gedachtegoed van de beweging zou misschien nooit die belangstelling hebben kunnen vasthouden als Thomas de *Navolging* niet geschreven had. Hoe dan ook, er is nog steeds een levendige interesse in deze hervormingsbeweging en Frits van Oostrom onderstreept het belang ervan, ook in internationaal opzicht, door te pleiten voor erkenning van de Moderne Devotie als Nederlands immaterieel erfgoed.* Dit pleidooi wordt van verschillende kanten ondersteund met als uiteindelijk doel dat de Unesco de Moderne Devotie erkent als immaterieel cultureel werelderfgoed.

* Frits van Oostrom, *Moderne Devotie in tekst en context*, 7^e Thomas a Kempis-lezing van de Stichting Thomas a Kempis (Zwolle 2013).



IN DE SERIE *CHRISTELIJKE KLASSIEKERS*
VERSCHIJNT EEN WAARDEVOLLE SELECTIE
VAN TOONAANGEVENDE, INSPIRERENDE
UITGAVEN UIT HET VERLEDEN.

De navolging van Christus is door christenen van alle plaatsen als lijfboek omarmd. Dit boek van Bijbelse, oud-christelijke en middeleeuwse wijsheid is in duizenden uitgaven gedrukt en in vele talen vertaald. Al meer dan vijf eeuwen lang heeft het de weg naar miljoenen lezers gevonden, die de honderden raadgevingen vaak levenslang hebben herlezen en overwogen.

Thomas a Kempis (1380-1471) is de bekendste vertegenwoordiger van de Moderne Devotie, een religieuze vernieuwingsbeweging in de 14e en 15e eeuw. Hoewel hij er de voorkeur aan gaf onbekend te blijven, schreef hij een bestseller die alle records zou breken. Na de Bijbel is *De navolging van Christus* het meest gelezen boek in de geschiedenis van het christendom.



KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

ISBN 978 90 435 4106 0 • NUR 707



9 789043 541060